

سفری به دیاری بکر

نویسنده:

محمد حسینی سرجو

- سرشناسه : حسینی سرجو، محمد، ۱۳۲۰-
 عنوان و نام پدیدآور : سفر به دیاری بکر / نویسنده محمد حسینی سرجو .
 مشخصات نشر : سراوان: کتاب بلوچ، ۱۴۰۲.
 مشخصات ظاهری : ۵۴۲ ص .
 شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۴۱-۵۴-۰
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : داستان‌های فارسی -- قرن ۱۴
 -- Persian fiction ۲۰th century
 رده بندی کنگره : PIR۸۳۴۱
 رده بندی دیویی : ۶۲/۳۴۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۹۲۲۲۳۰۱
 اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیبا

شناسنامه:

- نام کتاب: سفر به دیاری بکر
 نویسنده: محمد حسینی سرجو
 ناشر: انتشارات کتاب بلوچ، سراوان- خیابان آزادی ۲۷ شماره تماس ۰۹۱۵۳۴۷۳۴۹۹
 شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۴۱-۵۴-۰
 قطع: وزیری
 سال چاپ: ۱۴۰۲
 نوبت چاپ: اول
 چاپخانه: راه تهران
 قیمت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

۹	«دیاری بکر» و قدمت تاریخی و فرهنگی آن
۱۱	معرفی مختصر شهرستان سراوان بزرگ:
۳۳	اولین روز مدرسه
۶۵	انتقال بابا به تهران
۱۲۷	بازگشت به سراوان
۱۲۷	آمدن سرپرست جدید
۲۷۶	انتقال آقای خالقی
۲۹۵	خاطرات
۲۹۵	مادر
۴۱۳	دفترچه خاطرات احمد

کتاب حاضر اولین اثر مکتوب ماندگار استاد ارجمند محمد حسینی سرجو می باشد که با قلمی شیوا و اندیشه‌ای پویا با تعابیری برگرفته از عمق دانش و دانائی توانسته است شهرستان سراوان، زادگاه و سرزمین ابا و اجدادی خویش را در قالب داستان و سفرنامه معرفی نماید.

ضمن آنکه یک سفرنامه واقعی با رخدادهای آن را بیان می‌دارد در کنار آن از آداب و رسوم و فرهنگ بومی مردمان این دیار در بخش‌های اجتماعی و فرهنگی و مذهبی نیز غفلت نورزیده است و خواننده را به منطقه گردشگری و بکری در خاوری ترین نقطه کشور بزرگ ایران راهنمایی می‌کند.

شهرستان سراوان در طول تاریخ مفاخر بزرگ و اندیشمندانی در عرصه‌های مختلف در دامان پرمهر خود پرورانده است که هر کدام توانسته‌اند زیبایی‌های این سرزمین را برای آیندگان حفظ و معرفی نمایند.

بدون شک سال‌ها خدمات ارزنده و صادقانه استاد محمد حسینی سرجو فراموش شدنی نیست، باشد که این کتاب نام نیک ایشان را در صفحات تاریخ این کهن سرزمین جاودانه سازد.

امیدوارم به زودی شاهد چاپ و نشر دیگر آثار استاد باشیم

محمد صدیق دهواری

انشتارات کتاب بلوچ

اردیبهشت ماه

۱۴۰۲

تقدیم به همسر که در تمام مشکلات و مصائب و کمبود امکانات، یار و یاورم بود و از امکانات تهران و قوم و خویشان گذاشت و همراهیم کرد.

از دوستان و عزیزان، خصوصاً آقایان محمد صدیق حسین بر، دکتر عبدالودود سپاهی، عبدالوهاب واعظی، محمد صدیق دهوری که در این امر راهنمایی و مساعدت و قبول زحمت نمودند، تشکر می‌نمایم.

«دیاری بکر» و قدمت تاریخی و فرهنگی آن»

دیاری بکر یا زادگاه خورشید، شهری دورافتاده و فراموش شده در جنوب شرقی ایران واقع شده است. اولین اشعه طلایی رنگ و روشنایی و گرمابخش آفتاب در آن طلوع می کند. پس از آن در سرتاسر زمین پهناور ایران گسترش می یابد. شهری به قدمت ماقبل تاریخ با سنگواره های باقی مانده از هزاران سال قبل از میلاد می باشد. با مردمانی باصفا، خونگرم، آزاده، غیور، سلحشور، زحمتکش، با تأثیر شرایط خاص محیط پردوام، بردبار و با حداقل امکانات زندگی سازش دارند.

در برابر مشکلات و سختی ها، صبور و در دوستی ثابت قدم، وفادار، مهمان دوست و غریب نواز (در حد افراط) می باشند. آریایی نژاد و ایرانی الاصل و بلوچ «مزن پاگک و مزن شلوار»^۱ مسلمان و متدین، متعهد به قول و قرار، مرزدارانی شجاع و مقید به سنت های قومی و اسلامی هستند. سادگی و بی آلاچی در پندار و رفتارشان به خوبی هویداست. با قیود زائد و تعارفات اضافی میانه ای ندارند.

^۱ (بزرگ دستار و بزرگ و گشاد شلوار)

معرفی مختصر شهرستان سراوان بزرگ:

شهرستان سراوان با ۲۳۸۸۰ کیلومتر مربع وسعت، در شرق استان سیستان و بلوچستان قرار گرفته است. فاصله شهرستان تا زاهدان ۳۳۷ و تا تهران ۱۹۶۷ کیلومتر می‌باشد. مساحت این شهرستان ۱۵ درصد مساحت کل استان را تشکیل می‌دهد. این شهرستان از شمال به شهرستان خاش، با جنگل‌های ناپیوسته، بانه، بادام کوهی و درختان دیگر محدود است. از غرب به شهرستان ایرانشهر با روستاهای کمی پیوسته و آباد، از شرق و جنوب شرقی به کشور پاکستان، با روستاهای دور از هم و پراکنده، با تک‌درختانی چون گز، کنار، تاگز و جنگل‌های گسسته در مسیر رودخانه و قسمتی از جنوب به شهرستان سرباز قرار دارد. این شهرستان ۳۸۴ کیلومتر مرز مشترک با کشور پاکستان دارد. در منتهی‌الیه شرقی‌ترین نقطه کشور قرار گرفته است.

جمعیت این شهرستان: بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ ۲۴۶۱۰۰۰ نفر که ۹۴۹۸۷ نفر شهری و ۱۴۸۱۷۰ نفر روستایی می‌باشند.

سراوان بزرگ:

در سال ۱۳۲۶ به شهرستان تبدیل شد. قبل از ورود نیروهای رضاشاه این منطقه، حاکم‌نشین بوده شستون یا شهستان نام داشته است.^۲ این شهرستان دارای شش بخش،

^۲ شهستان فقط بخشی از شهرستان است، دیگر مناطق تاریخی شامل دزک، جالق، سب و سوران، مهگس، گشت، کنت و هیدوچ، بم پشت، کووک و اسپندک، ناناوگ، پسکوه، می‌باشد. [توضیحات دکتر عبدالودود سپاهی]

سه شهر، ۱۴ دهستان، ۱۵ دهیاری و ۱۰۰۰ پارچه آبادی است. آب و هوای این شهرستان، گرم و خشک، بیابانی و کم باران است. در زمستان هوا سرد بارندگی، متوسط و خاکی حاصلخیز می باشد.

سراوان با هوایی نسبتاً گرم و خشک یکی از نقاط آباد و بسیار حاصلخیز به شمار می رفته است و از گذشته های دور بهتر از سایر نقاط بلوچستان بوده و آثار و بناهایی که در این نواحی به دست آمده مربوط به دوران قبل از تاریخ است.

ارتفاعات:

کوه بیرک در زابلی (مگس، مهرستان فعلی)، کوه سفید در گشت، کوه سرخ در بم پشت از مرتفع ترین کوه های این شهرستان می باشند. رشته کوه سیاهان، طولانی ترین رشته کوه در آن منطقه است که از نزدیکی کوه تفتان آغاز و تا ناهوک و پاکستان ادامه دارد.

رودخانه ها:

رودخانه ماشکید هر چند در تابستان کم آب می شود؛ اما در تمام فصل های سال جاری است. از مهم ترین رودخانه های این شهرستان می باشد که از دامنه جنوبی شهرستان خاش سرچشمه می گیرد. پس از عبور از زابلی^۳، سب و سوران، بم پشت، اسفندک و کوهک به کشور همسایه پاکستان منتهی می گردد.

^۳ (مگس، مهرستان فعلی)

در قدیم رودخانه‌های سُوراندر، گورماتین و سی میش، از رودخانه‌های پر آب بوده و مایه سرسبزی و آبادانی این منطقه بوده است، اما در حال حاضر به علت خشک‌سالی‌های ممتد، خشک و بی‌آب می‌باشند.

قنات‌ها:

از دیرباز مهم‌ترین منبع آبی پس از رودخانه‌های فصلی قنات بوده‌اند، به طوری که تاکنون ۳۳۰ رشته قنات در نقاط مختلف این شهرستان وجود دارند که گویای فرهنگ کهن این دیار می‌باشد و هر کدام صد تا پانصد سال قدمت دارند. برخی از آن‌ها بیش از بیست کیلومتر طول دارند. بنای این قنات‌ها از نظر فنی در آن زمان بهترین مهندسی را داشته و شیب آن‌ها طوری طراحی شده که آب از مادر چاه تا مظهر قنات به راحتی جریان داشته و دارد.^۴

بادها:

گوریچ (باد شمال) از مهم‌ترین بادهای منطقه است که در فصل زمستان می‌وزد و سرمای سوزناکی به همراه دارد. لوار، در فصل تابستان می‌وزد و داری گرمای طاقت‌فرسایی است که دمای هوا را به ۴۶ درجه سانتی‌گراد می‌رساند.

دین و آیین و زبان:

مردم این منطقه مسلمان و سنی حنفی مذهب هستند. زبان مردم بلوچی و در هر منطقه گویش و لهجه خاصی دارند.

پیشینه باستانی و تاریخی:

^۴ - سراوان شکوه گذشته، دهواری محمد صدیق، نشر خلاق: ۱۳۸۴، تهران

آثار کشف شده و شواهد تاریخی تپه‌ها و محوطه‌های باستانی و سنگ‌نگاره‌های به‌جامانده از دوران گذشته و قبرستان‌های تاریخی حکایت از سکونت انسانی در هزاره‌های پیش‌ازتاریخ است. به‌طوری‌که این آثار متعدد تاریخی و باستانی این شهرستان را گهواره تاریخ تمدن مبدل ساخته است. تاکنون بیش از چهار صدویست اثر فرهنگی باستانی و تاریخی در این شهرستان مربوط به دوران پیش‌ازتاریخ و تاریخ اسلامی شناسایی شده است. این آثار، سراوان را به موزه‌ای از تکامل انسان در عصر شکار، شبنانی و کشاورزی مبدل نموده است. بدون شک در عصر پیش‌ازتاریخ فرهنگ‌های متعددی در این منطقه در حاشیه رودخانه‌های این شهرستان وجود داشته است. بقایای آن‌ها به‌صورت محوطه‌ها و تپه‌ها شناسایی شده است. علاوه بر دوران پیش‌ازتاریخ در این شهرستان نیز از دوره‌های تاریخی خصوصاً سلسله‌های اشکانی و ساسانی شناسایی شده است که مهم‌ترین آن‌ها تپه میر عمر در جالق می‌باشد. این تپه از دوران ساسانی تا قرن شش و هفت هجری مسکونی بوده؛ اما بعد از آن متروکه شده است.

تپه مهتاب خزانه در کوهک: قدمت از اشکانیان تا دوره اسلامی

تپه پیر کهور: در بخش سب (سیب) سوران از قرن نهم تا دوره اسلامی

تپه حدکان: در هُشک حومه شهر از قرن نهم تا دوره اسلامی

تپه روباهک: چهار کیلومتری بخش جالق قدمت پیش‌ازتاریخ، کارشناسان آن را از نظر

سابقه تاریخی به قدمت شهر سوخته زابل می‌دانند.

تپه قلعه ملاً: سب (سیب) سوران از قرن نهم تا دوره اسلامی

تپه کله برزاد: (پریزاد) سب (سیب) سوران از قرن نهم تا دوره اسلامی

تپه کلاٲٲك: در بخشان، حومه شهر، قدمت هزاره اول پیش از میلاد که تا دوره اسلامی مسکونی بوده است.

تپه کوه کلاٲ: در سرجو، حومه شهر قدمت هزاره اول قبل از میلاد.

تپه نمکی: پدیده‌ای طبیعی و کم‌نظیر آرمیده در نقطه میانی روستای گشت، تپه‌ای نمکین مملو از املاح معدنی است. آرام آرام از دل زمین جوشیده و بر سطح زمین روان می‌گردد و جای پای بزرگ نمکی به‌جای مانده از آن آب است. مردم معتقد بودند که اگر پای دزد را در آن فروکنند و در آن گیر کند، باید گوسفندی قربانی کنند. این مکان در گذشته مورد احترام و زیارت مردم بوده که در زمان زلزله آب فوران می‌کرده است.

قلعه‌های مهم سراوان

قلعه دزک مهم‌ترین آثار دوره اسلامی

می‌توان مجموعه‌ای از مقابر، مساجد و مناره‌ها، گورستان‌ها، قلاع و استحکامات نظامی، دفاعی و مسکونی اشاره نمود که نشانگر تداوم، استقرار و سکونت در این منطقه از هزاره‌های پیش از تاریخ تا عصر حاضر بوده است.

قبل از تبدیل شدن شستون به سراوان، مرکز حکمرانی منطقه بوده است. آخرین حکمران منطقه سردار علی محمد خان پدر سردار میر دوست محمدخان بوده که توسط لشکر رضاشاه ویران گردید. کل این بناها با خشت خام و ملات گل ساخته شده است.

قلعه سب (سیب):

با قدمتی حدود هشت صدساله روی صخره‌ای طبیعی کم ارتفاع با خشت خام و گل ساخته شده است. از سالم‌ترین و زیباترین قلعه‌های دوره اسلامی است که هنوز پابرجا

است. یکی از آثار تاریخی شهرستان می باشد که از آن به عنوان مرتفع ترین بنای خشتی گلی کشور یاد می شود. از دو قسمت ارگ و عامه نشین تشکیل شده است. قسمت عامه نشین دارای اسطبل و انباری بوده و دارای دو حلقه چاه: یکی در قسمت حاکم نشین و دیگری در قسمت عامه نشین حفر شده که هنوز پابرجاست. قلعه دارای حصاری به ارتفاع شش متر که دورتادور بنا را محصور نموده است. ارتفاع بلندترین نقطه حدود سی متر می باشد. در سه گوشه قلعه سه برج برای دیده بانی تعبیه شده که توسط غلام گردها نگهداری و محافظ می شده است. بنای اصلی در قاعده به صورت مستطیل و در دو طبقه ساخته شده است. به گونه ای که هر چه بر ارتفاع افزوده می شود، از حجم آن کاسته می گردد که موجب ایستادگی بیشتر بنا و جلوگیری از رانش دیوارهای قطور و مرتفع آن است. معماران چیره دست محلی با بهره گیری از تجربیات خود برای استحکام بنا از تخم گیاهی بنام توتتری که مخلوط با گل، ملاطی چسبناک می ساختند که در استحکام و پایداری ساختمان مؤثر بوده است.

محل ورود به قلعه از طریق پلکانی در جنوب شرقی باده پله خشتی گلی و درب چوبی دو لنگه قرینه هم با کنده کاری های برجسته در کادرهای مربع شکل می باشد. باکمال تأسف این درها از بین رفته است. یکی از ویژگی های بنای قلعه وجود درز انبساطی در ساختمان اصلی است و استفاده از لوله سفالی در سیستم دفع فاضلاب است.

قلعه گنت: در هشتاد کیلومتری جنوب غربی شهرستان در بخش هیدوچ و روستایی به همین نام واقع شده است. این مجموعه روی صخره ای طبیعی در سه طبقه ساخته شده است. ورودی این قلعه در قسمت جنوبی که حدود سیزده متر از سطح زمین ارتفاع دارد

که به حیاط جنوبی قلعه منتهی می‌شود. اطراف حیاط مرکزی عامه نشین می‌باشد. دارای یازده اتاق، شامل: اسطبل، انباری و غیره و پله‌ای در شمال قسمت حاکم‌نشین که ارتباط آن را با سایر طبقات فراهم می‌سازد و راهرویی در قسمت شمالی اتاق‌ها شرقی قلعه را به هم مرتبط می‌سازد. در ضلع غربی دو برج نگهبانی و همچنین دورتادور قلعه غلام گرد جهت حفاظت قلعه و دفاع از آن است. این قلعه به دستور حاکم وقت و توسط معماران بومی در دوره افشاریه ساخته شده است.

در هر روستا، قلعه‌ای برای حفاظت از دشمنان وجود داشته که کل جمعیت هر روستا در آن زندگی می‌کردند و حاکمی بر آنها حکومت می‌کرده از جمله: قلعه شستون، سرجو، بخشان، هُشک، محمدی، دهک، اسفندک، سب (سیب) سوران، کنت و هیدوچ، پسکوه، مهگس، ایرافشان و ...

قلعه دزک محل استقرار حکمران بوده است؛ اما پس از برقراری حکومت رضاشاه و عدم ترس از دشمنان مردم قلاع را رها کرده و به ساخت خانه در اطراف باغ‌ها و مزارع پرداخته و هر خانواده به اندازه وسع و جمعیت خود، خانه‌ای بنا نمود و در آن مستقر گردید. بدین سبب به مرور زمان قلاع خالی از سکنه گردید و رو به ویرانی نهاده و کسی هم به فکر مرمت و نگهداری از آنها نبوده و نیست و اینک جز ویرانه‌ای از آنها باقی نمانده است.

سنگ‌نگاره‌ها :

در میانه راه سراوان به ناهوک دره‌ای به نام دره نگاران با آب و هوایی مصفا مجموعه‌ای بی‌نظیر از نقش و نگار روی صخره‌ها دیده می‌شود. نگارگران دوران گذشته از خود بر

سینه صخره‌ها به یادگار گذاشته‌اند. نقوشی از انسانی برهنه و ملبس، حیوانی همچون اسب، خر وحشی، قوچ، گاو کوهان‌دار، بز، مار، شتر دو کوهانه، سگ، روباه، شغال، یوزپلنگ که تماماً سطوح صخره این دره را آذین نموده است. سنگ‌نگاره شیر پلنگ در دوازده کیلومتری شهر دره‌ای تنگ و کم‌عرض که نقش حیوانی درنده مانند پلنگ یا شیر با دم بلند و برافراشته بر روی صخره در ارتفاع پنج‌متری به همراه نقوش کم‌رنگ و محو چهار انسان دیده می‌شود.

در سمت دیگر انسانی که بزی شکار کرده و گردن آن را گرفته و در حال کشیدن آن است دیده می‌شود. در قسمت دیگر صخره می‌توان به گله‌ای متشکل از هفت بز وحشی با شاخ‌های بلند و بدنی کشیده با نقش انسانی در کنار آن نقوش دیگری که بعدها بر روی این تصاویر نقش شده و جدیدتر می‌باشند. نقوش حیواناتی مانند شیر، پلنگ با نقش دو شمشیر دیده می‌شود.

موزه زنده : سفال کلپورکان: بنای این کارگاه هنری به یادگار مانده از هنر سفالگری هزاره‌های قبل از میلاد است که در روستایی به همین نام در فاصله بیست و پنج کیلومتری جنوب شرقی شهر واقع شده است. سفالگری هنر و صنعتی ظریف و حساس است که از شرق سرچشمه گرفته و آمیزه‌ای از دقت نظر و تزئینی و زیبا پرستی است.

سفالگری را می‌توان اولین هنر سنتی نام برد که از نیاکان و ادوار گذشته به ارث رسیده است. با توجه به ظروف کشف شده در نواحی غلامان و روستاهای دامن می‌توان قدمت آن را در این منطقه دو هزار سال قبل از میلاد دانست. زنان زحمت کش بلوچ با استفاده از خاک رس اطراف محل با دستان هنرمندشان هنر آفرینی می‌کنند.

محصولات تولیدشده عبارت‌اند از: کوزه، بشقاب، سینی، گلدان، قندان، قوری، چلیم (قلیان) کیل (کاسه)، کلو (جا ماستی) اسفند دود کن، خمیر دان و سر خمیر دان. **سرو کهن سال سرجو:** بیش از هزار تا هزار و پانصد سال قدمت دارد. تا چندی پیش هنوز پابرجا بود؛ اما به علت خشک‌سالی‌های ممتد و بی‌توجهی مسئولین و مردم محل خشک گردیده است. اینک چوبی تهی از شاخ و برگ و سبزی سرافرازانه ایستاده است. مردم اعتقاد داشتند اگر شاخه‌ای بریده شود، خون از آن جاری می‌گردد و عامل به بلایی گرفتار خواهد شد. بدین جهت حتی کسی جرئت هرس کردنش را نداشته و به همان حالت خودرو بار آمده است.

سرو کهن سال سولان در سیب از قدمت زیادتری برخوردار است. هنوز پابرجا و سر به آسمان دارد و به زمینیان فخر می‌فروشد.

سراوان یکی از نقاط آباد و حاصلخیز بلوچستان بوده و کلیه محصولات زراعی و جالیزی به عمل می‌آید؛ اما محصولات گرمسیری و سردسیری از جمله: موز، انبه، گردو، بادام و فندق و خرمالو کمتر به عمل می‌آمده است.

خرمای مضافتی سراوان رقابت تنگاتنگی با خرمای بم دارد. یکی از صادرات مهم شهرستان می‌باشد. متأسفانه هنوز فکری برای شناساندن این محصول و کارتن مخصوص نکرده‌اند. خرمای ربّی مشهور است. در قدیم برای شیره دار کردن خرماهای دیگر استفاده می‌کردند. انواع خرماهای دیگر هم وجود دارد. مرکبات این شهرستان به شیرینی مرکبات بم و آبداری مرکبات شمال می‌باشند؛ اما اندک است و حتی کفاف شهر را هم نمی‌کند.

سایر ویژگی‌های این شهرستان طبق نظریه کارشناسان داخلی و خارجی معادن نفت در حوالی اسفندک و معادنی در کوه بیرک و نقاط دیگر وجود دارد. صنایع دستی سوزن‌دوزی، گلدوزی، پولک‌دوزی، حصیربافی در این شهرستان نیز رواج دارد که یکی از صادرات عمده این شهرستان می‌باشد. نژاد مردم آریایی و ایرانی اصیل است و به علت بن‌بست بودن و عدم راه‌های مبادلاتی کمتر با اقوام مهاجم و اجنبی اختلاط داشته‌اند. چون نسبت به نقاط دیگر به علت بن‌بست بودن کمتر مورد تعرض و تاخت و تاز اجانب قرار گرفته است.

گردشگاه‌ها

روستاهاى **ناهوک**، **کله‌گان** به علت فراوانی آب در حد مصرف اهالی روستا برنج کاشته می‌شود. چون منطقه کوهستانی است و زمین کمیاب است. روستای **زیارت** و **گونیان** با مرکبات مرغوب و پربار و نخلستان‌های زیبا و سر به فلک کشیده وجود دارد. بیشتر سبزیجات در این منطقه کاشته می‌شود و به شهر منتقل می‌گردد؛ اما کفاف شهرستان را نمی‌کند.

منابع آبی: باوجود داشتن قنوات متعدد، به علت بخل طبیعت و عدم بارش نزولات آسمانی منطقه کم آب می‌باشد. بدین سبب مردم با حفر چاه‌های نیمه عمیق و انتقال آب از قعر زمین به کار کشاورزی مشغول‌اند.

در قدیم مردم این منطقه به پرورش کرم ابریشم و تولید نخ ابریشم، رنگ‌آمیزی با روناس و پوست انار و گیاهان صحرايي اشتغال داشته‌اند. در کاشت پنبه و تولید نخ و بافت پارچه توسط جولاهگان ماهر نیز استاد بوده‌اند. سبدهای کوچک و زیبا،